

Laws is outstanding, shedding new light on obscure and ill-preserved fragments of this much debated treatise.

In fact Woodhouse's main task is to hold in balance two parallel pictures of George Gemistos-Plethon: as being, on the one hand a traditionally conservative devotee of Ancient Hellenism and , on the other, the pioneer of dynamic patriotism which has carried the Greek nation through many turbulant centuries to what it is today. In the process Woodhouse makes special use of Plethon's dominating ideal of uniting Christian and Moslim thought in a single philosophical and social albeit at pagan harmony.

In consequence of this approach, it is perhaps natural that less emphasis is laid on the aspects of Byzantine culture and faith than on Plethon's attempts to transmit and explain Platonic and Aristotelian concepts to the West in the Renaissance era. His reliance on neoplatonic elements is also to be noted in this book, for the reason that neoplatonic thinkers, who greatly interested western scholars of that time, tried similarly to combine respect for ancient wisdom with constant adaptation to developing situations. Yet within this framework Woodhouse is careful to point out the various other intricate factors which make any stereotype classifications impossible: the political and social tensions of the period, the threat from Turkey, contradictions inside Byzantine society, relationships between the Roman Church, Plethon's apostasy from Christianity, as well as the excentricities of his own personality. The fact that the author is able to construct a coherent pattern from all such elements, of value for a true understanding of both this and other periods, is due to his presentation of so many enlightenning translations an summaries of obscure manuscripts.

I have investigated in Woodhouse's book the historical and philosophical method as its high, resulting in a series of arguments in support of certain ideas, such as the superiority of the Orthodox Christian faith over the inovations and misinterpretations of certain dogmas by the Latins. Throughout the book the idea of uninterrupted continuity of the Ancient Greek Philosophy and culture is evident in all aspects of Byzantine thought.

C. G. NIARCHOS

Georgios MANOLIDIS, *Die Rolle der Physiologie in der Philosophie Epikurs* (= *Monographien zur Philosophischen Forschung* τόμ. 241) Frankfurt am Main: Athenäum 1987, 175 S.

Γνωστόν τυγχάνει ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἢ ἔννοια τῆς «φυσιολογίας»

έδηλου την περί την φυσικήν ένασχόλησιν, διό και ό 'Αριστοτέλης καλεί τους πρώτους Ίωνας φιλοσόφους, φυσιολόγους ή φυσικούς· έν ύστέροις χρόνοις και δή από του Haller (1708-1777) και έξής φυσιολογία είναι ή έπιστήμη, ήτις έρμηνεύει τά ποικίλα φαινόμενα της ζωής. 'Ο συγγραφεύς, πτυχιούχος της Φιλοσοφικής Σχολής του 'Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και μεταπτυχιακός φοιτητής του Πανεπιστημίου της 'Ερλάγκης συνέγραψε την άνωτέρω διατριβήν, δηλαδή *'Ο ρόλος της φιλοσοφίας έν τη φιλοσοφία του 'Επικούρου*, ήτις έχει ως αντικείμενον την φυσικήν φιλοσοφίαν του Σαμίου φιλοσόφου. 'Ο 'Επίκουρος, ως γνωστόν, είναι ό ανανεώσας, τρόπον τινά, την άτομοκρατίαν του Δημοκρίτου, μεταλαμβάνει δέ, πλην άλλων, θεμάτων θεολογικών, ως και ψυχολογικών τοιούτων και απορρίπτει έκ της διδασκαλίας αυτού, την άθανασίαν της ψυχής· έν τη ήθικη αυτού, ως «τέλος» του ανθρώπου θεωρεί την άταραξίαν, ήτοι την γαλήνην της ψυχής· έν τη ψυχική ταύτη ήρεμία συνίσταται και τό ιδεώδες του ανθρώπου· ό 'Επίκουρος διίσταται έν μέρει προς τους Στωικούς, οίτινες περιεφρόνουν τά του ανθρώπου άγαθά, ένω τούναντίον ό 'Επίκουρος αποδέχεται την συμμετοχήν έν μέρει προς αυτά. Κατ' αυτόν ή έννοια της ήδονής συμμετέχει προς τό άγαθόν, πλην όμως θέτει εις πρώτην μοίραν, τās πνευματικάς ήδονάς ή τās αισθησιακάς τοιαύτας (πρβλ. Δημόκριτον άπ. 194: «αί μεγάλαι τέρψεις από του νά θεᾶσθαι τά καλά τών έργων γίνονται»· ως προς τό πρόβλημα της δουλήσεως (Willensfreiheit), καίτοι ό 'Επίκουρος «ύλίζει», όσον άφορᾶ εις τη διδασκαλίαν αυτού, τούναντίον αποδέχεται τον άνθρωπον έλεύθερον τών πράξεων αυτού γενόμενος ούτω όπαδός της θεωρίας της άυταρχίας (Indeterminismus). Τέλος ό μονήρης βίος δηλ. τό «λάθε διώσας» έγένητο προσφιλές δόγμα εις τους 'Επικουρείους· ένταυθα παρατηρεί τις, ότι έν ταίς διδασκαλίαις τόσον του 'Επικούρου, όσον και του Δημοκρίτου, ήθικαί και ύλιστικάί τάσεις εύρηνται αντιμέτωποι άλλήλων.

'Η άνωτέρω έργασία του κ. Μανωλίδου, ή υπό την έποπτείαν τών καθηγητών M. Riedel, M. Forschner και Th. Ebert γραφεΐσα, διαλαμβάνει πᾶσαν σχεδόν την διδασκαλίαν του έκ Σάμου φιλοσόφου, έν αντιδιαστολή μάλιστα προς τās όποιασδήποτε συγγενείς διδασκαλίας τών όμοτέχνων αυτού, ως του Δημοκρίτου, Ναυσιφάνους κ.ά. 'Επιτυχής τέλος είναι ή ανάλυσις του όρισμού της φιλοσοφίας κατά τον 'Επίκουρον· «'Επίκουρος έλεγε την φιλοσοφίαν ένέργειαν είναι λόγοις και διαλογισμοίς τον ευδαίμονα βίον περιποιούσαν».

'Εν κατακλείδι ή έργασία του κ. Μανωλίδου, έδραζομένη επί τών πηγών και τών έπιτευγμάτων της νεωτέρας έρεύνης (ᾱς προστεθῇ ένταυθα και ή έργασία του Γάλλου καθηγητού M. Conche, *Épicure, Lettres et Maximes*, Paris 1987) άποτελεΐ χρήσιμον βοήθημα διά την φιλοσοφίαν του

ἐκ Σάμου στοχαστοῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ ἐπὶ πλέον, θὰ ἐπιτελέσῃ αὕτη, πλὴν ἄλλων, καὶ σοβαρὸν κίνητρον διὰ τὰς ἐν Ἑλλάδι περὶ τὸν Ἐπίκουρον Σπουδὰς ἀφ' ἑτέρου.

A. N. ΖΟΥΜΠΟΣ

Εὐαγγελίας ΜΑΡΑΓΓΙΑΝΟΥ-ΔΕΡΜΟΥΣΗ, *Ὁ πρῶτος ἐλληνικὸς στοχασμός*, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, 1987, 104 σελ.

Στὸ κεφάλαιο I, μὲ τίτλο «Ἀπὸ τὸ Μῦθο στὸ Λόγο» ἡ συγγραφέας υἱοθετεῖ τὴν ἄποψη ὅτι ὁ μῦθος εἶναι πρόδρομος τῆς φιλοσοφίας καὶ συχνὰ μάλιστα φορέας φιλοσοφικῶν ιδεῶν, ἄποψη ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τῆς ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐλληνικοὶ μῦθοι ἀποτελοῦν ἔκφραση λογικῆς σκέψης, προβαίνουν σὲ ὁργάνωση τῆς πραγματικότητας καὶ συχνὰ θίγουν κοινωνικά, ἠθικά καὶ μεταφυσικά προβλήματα. Συνεπῶς ἡ θρησκευτικὴ σκέψη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων «ἔπαιξε τεράστιο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς φιλοσοφίας» (σελ. 8).

Στὸ κεφάλαιο II (σελ. 11-14) «Ἡ θρησκεία στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα», ἡ συγγραφέας ἀναφέρει βέβαια τὶς κοσμοϊστορικὲς μετακινήσεις ἐλληνικῶν φύλων στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο καὶ τὴν ἐπίδρασή τους στὴ διαμόρφωση τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, ποὺ εἶναι ἀμάλγαμα τῶν πεποιθήσεων τῶν προ-ἐλληνικῶν λαῶν (ιδανικὸ τους ἢ διατήρηση τῆς γονιμότητος τῆς γῆς, καὶ συνεπῶς ἡ μυστικιστικὴ διαμόρφωση τῆς θρησκείας) καὶ τῶν ἐλληνικῶν φύλων —εἰσβολέων— ποὺ ὡς λαὸς πολεμιστῶν ιδανικὸ τους ἔχουν τὴ δύναμη, ὅπως αὕτη ἀντικαθρεφτίζεται στὸ φωτεινὸ κόσμο τοῦ Ὀμήρου.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε μία πρωτότυπη καὶ εὐστοχη λύση ποὺ δίνει ἡ συγγραφέας. Δείχνοντας ὅτι ἔχει πλήρη ἐπίγνωση τῆς διαφορᾶς (ἱστορικο-φυλετικῆς, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικῆς) ἀνάμεσα στὰ θρησκευτικὰ ρεύματα τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, πρῶτο, τονίζει ὅτι «ἡ διαμόρφωση τοῦ θεϊκοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων» (σελ. 12) καὶ δεύτερο, χωρὶς νὰ παρακάμπτει τὸ ἱστορικὸ γεγονὸς ἢ νὰ παίρνει δογματικὴ στάση ἀπέναντι στὴ συνύπαρξη τῆς ἀρχαιότερης ὀργιαστικῆς λατρείας καὶ τῆς νεώτερης ὁμηρικῆς, ἀφήνει δίχως κανένα δογματισμὸ στὸν ἀναγνώστη τὴν εὐθύνη νὰ τοποθετηθεῖ ἀπέναντι στὴν παραδοξότητα αὐτῆς τῆς θρησκευτικῆς πραγματικότητος με τὸ νὰ ὑπενθυμίζει ἀπλὰ ὅτι «ἐκεῖνο ποὺ καθορίζει ὀριστικὰ τὴ στάση μας εἶναι τὰ κριτήρια ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος» ἀνεξάρτητα δηλ. ἀπὸ τὴ χρονολογικὴ σειρά (σελ. 13).